

російською владою. Остання, зрозумівши, що на поляків не можна покладатися, послідовно переслідувала польських діячів, піддавала репресіям місцеве польське населення.

Щодо німців, то тут російська окупаційна влада ніяких ілюзій не мала. Значна частина німецького населення покинула Буковину ще до вступу російських військ. Ті ж, що залишились, піддавались репресіям, їх брали у заручники, вимагали від них сплати контрибуції тощо.

Загалом, підводячи підсумки, варто наголосити, що політика російської окупаційної влади на Буковині потерпіла фіаско. Росіянам не вдалося залучити на свій бік ні українців, ні румунів, які в переважній більшості залишились вірними австрійському імператору. Всі зусилля по налагодженню адміністративного управління окупованими територіями зводилися нанівець через брак кадрів, самоуправство та беззаконня на місцях що чинилися як солдатами так і офіцерами. Ставлення до євреїв стало свідченням державного антисемітизму Росії, який набув жаклих, ганебних рис, в тому числі й на Буковині. Не приховували своєї ворожості до росіян поляки і німці, які ні на мить не сумнівалися в їхній поразці.

¹ Mitteilungen des statistischen Landesamtes des Herzogthums Bukowina. – Czernowitz, 1913. – Heft XVII. – Teil 2. – S. 56-95.

² Буковина. Історичний нарис / Відп. ред. В.М. Богушанський. – Чернівці: Зелена Буковина, 1998. – С. 208-210.

³ Балицький К. Черновецька хроніка 1914 року // Добржанський О., Старик В. Бажаємо до України! Змагання за українську державність на Буковині у спогадах очевидців (1914-1921 рр.). – Одеса: Маяк, 2008. – С. 570.

⁴ Бажанський І. Війна. Щоденник-хроніка (1914-1921) // Добржанський О., Старик В. Бажаємо до України!.. – С. 138.

⁵ Буковина в роки Першої світової війни 1914-1918 рр. Документи / Упор. В. Богушанський. – Чернівці: Технодрук, 2014. – С. 189.

⁶ Там само. – С. 102.

⁷ Там само. – С. 82.

⁸ Там само. – С. 104.

⁹ Там само. – С. 180.

¹⁰ Там само. – С. 181.

¹¹ Адамович С. Антисемітизм у діяльності російської окупаційної влади в Східній Галичині (1914-1917 рр.) // Галичина. – 2014. – № 3. – С. 151.

¹² Буковина в роки Першої світової війни. – С. 161.

¹³ Добржанський О., Старик В. Змагання за українську державність на Буковині. (1914-1921 рр.). Документи і матеріали. – Чернівці: Чернівецька обласна друкарня, 2009. – С. 22.

УДК: 94 (100)18/20

© Зінаїда Зайцева
(м. Київ)

ІДЕОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ І НАЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ РАНЬОГО ІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті систематизовано і охарактеризовано особливості сприйняття і реалізації лібералізму у різних країнах на етапі формування раннього індустріального суспільства.

Ключові слова: лібералізм, економічна свобода, індустріалізація, модернізація.

Zinaida Zaytseva. Ideological factors and national features of forming early industrial company.

This article describes the features of perception and systematized and implementation of liberalism in different countries at the stage of early industrial society.

Keywords: liberalism, economic freedom, modernization.

Зінаїда Зайцева. Идеологические факторы и национальные особенности формирования раннего индустриального общества. В статье охарактеризованы и систематизированы особенности восприятия и реализации либерализма в разных странах на этапе формирования раннего индустриального общества.

Ключевые слова: либерализм, экономическая свобода, модернизация.

Постановка наукової проблеми та її значення. Глобальні трансформації рубежу тисячоліть, новітня економічна криза і депресія, що настала

слідом за нею, стали серйозним випробуванням для політиків і науковців. Інтелектуальний виклик, кинутий сучасними процесами, змусив суспільствознавців різних країн перегрупувати свої ряди і частіше виходити за межі звичних дисциплінарних ніш. Економісти, соціологи, політологи, шукаючи відповіді на питання, чому довготривале економічне зростання не часто зустрічається в економічній історії людства, які перспективи має сучасний капіталізм, як відвернути соціальні загрози, усе частіше звертаються до витоків капіталістичної модернізації¹. З'ясовуючи загадку унікальної еволюції західної цивілізації від феодалізму до капіталізму, тобто переходу від пізнього Середньовіччя до Нового часу лауреат Нобелівської премії у галузі економіки американський економіст Дуглас Норт неодноразово апелює до з'ясування ментальних змін, ідеологічних концептів, суспільних переконань, тобто тих феноменів, які раніше перебували поза увагою економістів. Маючи предметом дослідження процесу економічних змін учений спеціально приділяє увагу обставинам ранніх буржуазних революцій, особливо Нідерландській та Англійській. На його думку, економічне зростання, яке забезпечило піднесення саме західного світу насамперед завдячує

інтелектуальним трансформаціям, зміст і сенс яких визначали нову систему поведінки людей, яка своєю чергою «сприяла як економічному зростанню, так і еволюції свобод»².

Мета даної статті на основі новітніх надбань суспільствознавчої думки виявити і систематизувати особливості ліберальної ідеології як ефективного модусу політики і економіки на етапі індустріальної модернізації різних суспільств.

Поняття «лібералізм» своїми першопочатками належить до філософії свободи. Свобода завжди розглядалася як одне з важливіших і принципово можливих надбань людини. Філософи, соціологи і економісти сформували інтелектуально обґрунтовану програму, яка лягла в основу політичного дискурсу періоду індустріалізації. В історичному плані виникнення лібералізму пов'язано з ранніми буржуазними революціями і промисловою революцією, а в філософському – з Просвітництвом, ідеями соціального прогресу, весилля розуму, соціальної і релігійної терпимості, свободи і рівноправ'я людей. Як достатньо розвинена інтелектуальна і широко відома суспільно-політична течія лібералізм насамперед сформувався у Великій Британії. Тут він склався у багатогранну ідейну традицію, отримавши філософське обґрунтування у працях Дж. Локка, Д. Юма, Дж. Мілля та ін.

У політичній сфері англійські ліберали відстоювали розвиток представницької влади і парламентаризму, громадянських свобод індивіда. Вільний індивід у вільному ринковому суспільстві – такий ідеал класичного лібералізму. Економісти доводили необхідність ринкової конкуренції, свободи для особистої ініціативи, зменшення державно-урядового втручання в економіку. Однак необхідно пояснити, що мова йшла про ініціативного індивіда, власника, орієнтованого на буржуазні цінності, а вільне суспільство – це суспільство сформоване імперативами ринку, в умовах, коли функції держави обмежені, а рамки її влади визначені законами.

Поєднання в англійській історії політичного і економічного лібералізму як у теорії, так і на практиці забезпечувало ідеологічну підтримку капіталістичній модернізації. Сам розвиток ідей лібералізму в країні відбувався на фоні прискореного формування капіталізму і розвитку ринкових відносин. Завдяки ліберальному урядуванню вікторіанської епохи класові заворушення поступово припинилися, в країні вдалося зберегти соціальну стабільність. Спираючись на змальовану Ф. Броделем³ та іншими дослідниками картину органічного розвитку капіталізму в Англії й «оминаючи» жахи індустріалізації, відтворені низкою соціальних філософів від Фрідріха Енгельса до Карла Поланьї⁴ та белетристів від Дікенса до Е. Золя можна, слідом за сучасними авторами констатувати, що в Англії збулися прогнози ліберальних мислителів Юма і Сміта про можливість компромісів різних соціальних верств і досягнення відносної гармонії суспільства.

Варто наголосити, що з XVII ст. в англійському лібералізмі акцентувалася саме *ідея свободи*. У

працях Томаса Гобса і Самюеля Пуфендорфа та інших учених формулюються погляди на природу та інституційні межі свободи людини в т.ч. і як суб'єкта економічної діяльності в його стосунках з іншими суб'єктами, державою, владою.

У своєму першопочатковому вигляді саме англійський лібералізм був перенесений за океан колоністами-поселенцями і узятий на озброєння буржуазією, включаючи дрібних фермерів. Американська політична думка формувалася як своєрідна трансатлантична проекція англійських просвітників XVII-XVIII ст. з їх наполяганням на ідеї свободи. Проте головний автор Декларації незалежності (1776) Томас Джефферсон видозмінив формулу Локка про природне право людини на «життя, свободу і власність», замінивши «право на власність» на «право на щастя». Для Локка «власність» це не лише володіння індивідом майном, а перш за все заборона відчуження належного йому майна чи самого життя, а також форма протесту проти невинного обмеження свободи індивіда, тобто реакція на типові явища феодалізму. Тільки шляхом захисту власності можна було створити необхідні для капіталізму рівні можливості для людей. Формула Локка була внутрішньо збалансованою, антифеодальною, історично прогресивною.

Натомість в американській конкретно-історичній ситуації формула природних прав людини мусіла містити обіцянку справдження надій, пов'язаних зі щастям, за яким люди зі всього світу відправлялися за океан. Зрозуміло, що замінюючи «власність» на «щастя» американські ліберали не відмовлялися від власності: це базова цінність ліберальної та будь-якої буржуазної ідеології. Власність, зрештою, вмонтовувалася у щастя, ставала її інгредієнтом і умовою досягнення щастя.

Промисловий капіталізм нового часу легко пустив коріння в США, особливо після того як залізниця та річкова навігація зробили доступними багаті поклади вугілля і заліза в Пенсільванії та інших внутрішніх регіонах. Сприятливим чинником індустріалізації була імміграція, за рахунок якої зростало населення і відповідно частка юридично вільної робочої сили. На початку XX ст. американський народ став своєрідною «лігою націй» з переважанням представників європейських націй та включенням негритянської й азійської меншості. Психологічні і соціальні проблеми переходу від локусів аграрно-традиційного до індустріального суспільства вирішувалися на основі англійського культурного і політичного досвіду.

Від свого англійського прототипу індустріалізація США відрізнялася тим, що тут корпорації відразу стали звичайною і переважаючою формою організації бізнесменів з тією особливістю, що влада належала здебільшого чиновникам-менеджерами, ніж власникам. Деякі потужні компанії, наприклад як «Стандарт Ойл» Джона Рокфеллера, переростали розміри, допустимі для приватної власності навіть у Сполучених Штатах. Індустріалізації сприяли значні фінансові можливості, великі

масштаби ринку, як за кількістю учасників, так і за географічним простором.

Війна англійських колоній за незалежність і утворення США заклала особливості історичного розвитку країни. Суверенне правління починалося з формування республіканських інститутів. Воно відбувалося в атмосфері ігнорування і відкидання величчя традиційних для феодальної Європи суспільних інститутів. Це було суспільство без феодальних коренів і привілейованого класу аристократії, тому з самого початку в США існували *елементи лібералізму і демократії*. Варто зазначити, американська еліта XVII-XIX ст. на чолі з «батьками-засновниками» через страх, що влада потрапить до рук плебса, уникала слова «демократія»⁵. Тому на рошуків лібералізму і демократії зтягнулося на два століття. Йдеться про боротьбу за скасування рабства, надання виборчих прав ширшому колу виборців, насамперед білим чоловікам, згодом жінкам і афроамериканцям.

Крім того у США, на відміну від Франції, революційна риторика не прижилася. Через те, що об'єкт заперечення – британська монархія – знаходився далеко за океаном, революційна лексика не набрала радикальних рис і відповідно не потягнула за собою формування революційних традицій. Натомість поширилася ліберально-конституційна риторика, яка укорінила зразки ліберально-конституційної політики⁶.

Ще однією рисою, яка вочевидь характеризує суспільство і політичних діячів США – це релігійність. Низка політичних ідей і концепцій, які народилися у цій країні мають релігійне коріння. Мова йде не про церкву, як соціально-культурний інститут, яка тут не являла монолітну організацію і не відігравала тієї величезної ролі в політичному житті, яку вона мала в ряді країн Європи, особливо в ареалі розповсюдження католицизму. Йдеться про релігію як сукупність принципів і цінностей, які регулюють відносини між Людиною і Богом і вказують «дорогу спасіння». Поширений серед колоністів протестантизм в його кальвіністському варіанті мотивував працелюбство, орієнтував на успіх, формувалася новий буржуазний тип особистості, що об'єктивно сприяло розвитку капіталізму. Водночас поширювалася ідея про богообраність США та американців, на яких покладена особлива місія, яка трактується у різних регістрах: для решти світу Америка має бути або маяком або виступати у якості войовничих хрестоносців. Месіанізм, уявлення про американську виключність, відносна віддаленість від Європи, сформували і таку рису американської політичної думки як егоцентризм, комплекс вишестості, що проявляється у послідовних претензіях на глобальне домінування.

Важлива риса американського менталітету – нехтування метафізикою, теоретичним знанням, що також було успадковане від британців. Протестантизм орієнтував на пошук знання, але знання «корисного», без «пустого» теоретизування, що вважалося гріхом. Практицизм і емпіризм наклали відби-

ток і на формування американської політичної думки. Її творці, як правило були тісно пов'язані з політичною практикою, активними учасниками політичного процесу. Це стосується Джеферсона, Гамільтона, Медісона, Пейна та ін.

В країнах континентальної Європи спостерігаємо варіанти запізнілої модернізації, які супроводжувалися несхожими ліберальними ідеологемами. Тут розвиток капіталізму мав наслідувальний характер і своєрідні місцеві політичні і культурні традиції трансформували перебіг соціально-економічних і політичних процесів. Так у Франції сформувалися інші, ніж в Англії та США зразки модернізаційної ідеології, які суттєво відрізнялися від класичного британського лібералізму. Французький лібералізм своїми витокami мав перш за все постулати Ж-Ж. Руссо, з яких варто виокремити плекання культу розуму і науки, благодетельність прогресу, віру, що золотий вік людства знаходиться не в минулому, а в майбутньому. Французька революція спиралася перш за все на ідею *рівності, а не свободи*. Принцип рівності громадян ставився вище, ніж принцип свободи, й у своєму радикальному вигляді проявився в період якобінської диктатури з її спробами урівняти усіх перед лицем центральної влади.

Французька революція почасті лібералізувала економіку, а Наполеон демократизував доступ до підприємництва шляхом проголошення рівності усіх французів в плані громадянства, однак знадобилося немало часу для досягнення рівності економічних можливостей.

Ідеологічний клімат, що супроводжував французьку індустріалізацію, яка почалася в середині XIX ст. за правління Наполеона III, контрастував з англійським. Наростання промислової могутності Англії сприймалося у Франції як виклик. Інтелектуальна еліта Франції, перш за все Анрі Сен-Сімон сформував теоретичний «комплекс індустріалізму». Він вважав, що для втягнення французів в індустріальні процес необхідні інші, не лише економічні, а також ідеологічні і духовні стимули. Парадоксально, що слово «індустріалізм» було винайдено Сен-Сімоном для позначення політики, протилежної лібералізму. Парламентаризм, на його думку не потрібен, оскільки гору можуть взяти антиіндустріальні й антинаукові тенденції. У новому індустріальному суспільстві влада має належати ученим, інженерам, промисловцям, банкірам, які зображувалися справжніми героями свого часу, тому суспільство мало змиритися з концентрацією в їх руках капіталів і влади. Саме вони можуть на основі позитивних наукових і технічних знань розробити необхідну для індустріального розвитку політику і реалізувати її шляхом організації суспільства на нових раціональних принципах. Це ключові ідеї творів Сен-Сімона, які далі розвинув О. Конт. Французький культ Розуму, сциєнтистська ідеологія, ставка на еліту дійсно були більш придатні для країни, яка з запізненням прийняла цивілізаційний виклик. Англійський економічний лібералізм з його логічними аргументами на користь вільного ринку

в французьких умовах не спрацював. Сен-Сімон і його послідовники вважали, що для здійснення програми індустріалізації потрібні ідеологічні стимули, мораль, віра і мистецтво. Курс на форсовану індустріалізацію вимагав емоційного підкріплення. Тому не випадковим видається, що композитор Г. Берліоз створив «Кантату на честь відкриття залізниці», а автор «Марсельези» Р. де Ліль на прохання Сен-Сімона створив новий гімн «Промислову Марсельезу». У сен-сімонізмі було немало соціалістичних ідей, що сприяло його привабливості для ширших верств, ніж виключно буржуазних. Водночас серед прибічників його програми було немало фігур з промислової і фінансової еліти, які зіграли ключову роль в утвердженні індустріально-капіталізму у Франції.

На відміну від Франції перебудова Німеччини відбувалася не революційним, а реформістським шляхом. Промисловий переворот почався зі значним відставанням, майже на століття пізніше, ніж в Англії і на два десятиліття пізніше від Франції. Політична роздробленість і внутрішні митні бар'єри заважали формуванню єдиного національного ринку. Спочатку індустріальний розвиток Німеччини був схожим з процесами, що відбувалися в цей час у Сполучених Штатах. Обом країнам довелося насамперед будувати залізниці (паровоз для першої німецької залізниці, запущеної в 1835 р., був куплений в Англії, але вже на середину XIX ст. Німеччина зайняла одне з перших місць за залізничною сіткою), щоб зробити доступними свої мінеральні багатства, відрізані від центрів переробки. Але відносно жорстка станова-класова система в Німеччині, по тужне і популярне, майже містичне сприйняття держави, акцентування значення освіти, збереження цехової структури ремісництва у містах, – все це зумовило інший соціальний і морально-психологічний характер індустріалізації в Німеччині, ніж в Англії та США.

Роль ефективної ідеології і практики індустріалізації і модернізації у Німеччині виконував протекціонізм, концептуального обґрунтування якому надав родоначальник німецької історичної школи в політичній економії Фрідріх Ліст. Його ідеї мали такий же інтенсивний і тривалий вплив у Німеччині, як ідеї Адама Сміта в Англії. Ф. Ліст виступав за створення неймовірно широкої сітки освітніх і дослідних інститутів, які мали привести Німеччину до економічної величі. Він вважав, що конкуренцію треба свідомо організувати і що капіталізм повинен знаходити опору і в некапіталістичних інститутах, а «накопичення усіх відкриттів, винаходів, покращень і зусиль поколінь... створить інтелектуальний капітал наявної людської раси». Вчений переконав Пруссію інвестувати не лише у залізниці, але й в заклади технічної освіти, субсидувати бізнес. Це була стратегія, успіх якої перевершив його найбільш сміливі мрії⁷.

Найбільш прикметним німецьким нововведенням було запровадження свідомого управління процесом індустріалізації. Воно здійснювалося за

трьома напрямками: технічним, фінансовим і ментально-психологічним. Останній включав завдання виховання нової людини.

У сфері техніки німці поставили винахідництво в чіткі організаційні рамки, зробивши його структурованим, передбачуваним, повсякденним. Варто брати до уваги, що велика німецька промисловість вийшла на сцену разом із відкриттями у хімії. Німецькі хімічні і електричні компанії були піонерами у створенні промислових дослідницьких лабораторій, де працювали фахівці з вищою освітою, чий дослідження і експерименти сприймалися не як результат діяльності допоміжного підрозділу, а як постійна складова підприємства. Був встановлений надійний зв'язок між академічною наукою і звичайним виробництвом.

У фінансовій сфері німецький уряд проводив політику обмежень і контролю за ринком. Так, тарифи, насамперед на приватних залізницях, використовували для підтримки окремих підприємств і оборонної промисловості. У 1879 р. держава, звертаючи увагу на потенційне військове використання залізниць, викупила їх у приватних власників і розвинула надзвичайно ефективну транспортну мережу, яка забезпечувала швидке розгортання військ уздовж кордонів. Німецькі банки грали чільну роль в управлінні промисловістю шляхом утворення відомих в історіографії картелів, через які фінансисти і промисловці контролювали ринок замість того щоб підкорятися йому, як це було в період ранньої індустріалізації в Англії. Із введенням планування випуску продукції і встановлення цін картелі досягли небаченого раніше контролю над фінансовим кліматом.

В плані формування нової людини – людини епохи індустріального злету, якій властива національна гордість, – головна роль належала системі освіти. Німецькі вищі технічні навчальні заклади і професійні школи по підготовці спеціалістів безапеляційно визнавалися європейцями, у т.ч. в Англії XIX ст.⁸, більш ефективними, ніж будь-де в світі. Закони соціального страхування Бісмарка та його тіньові маніпуляції засобами масової інформації здійснювали, крім іншого, контроль настроїв робітників та службовців.

Програма і практика індустріальної модернізації в Німеччині характеризувалася явними національними особливостями і запереченням лібералізму англійських економістів. Ідеологічна дискусія мала форму протиставлення британських ліберальних ідей і антизахідних, місцевих, укорінених в етносі, ідеологічних первнів. На той час багато представників німецької філософії, науки, політичної думки вперто заперечували приналежність Німеччини до Заходу. Широкому загалу відомі книги економіста і соціолога Вернера Зомбарта «Буржуа» (1913 р.), «Торгаші і герої» (1915 р.), у яких він протиставляє торгашеський утилітаризм англійців героїчно-духовним цінностям німців. Автор неодноразово наголошує організаторський талант німецьких підприємців і їх «...повне жертвоного піклування про

наукове обґрунтування і проникнення в суть виробничих процесів»⁹. Наприкінці XIX ст. Німеччина на шляху промислового розвитку дійсно здобула значні успіхи і відібрала лідерство від Англії. У 1913 р. В. Зомбарт безспідставно стверджував: «Те що у даний час Німеччина бореться зі Сполученими Штатами за першість у вдосконаленні капіталістичного духу – ніким не оспорюваний факт»¹⁰.

Отже індустріалізація на континентальній Європі була конкурентно спрямованою відповідно на успіхи Великої Британії, її економічну гегемонію. Прагнення народів до гегемонії В. Гегель, узагальнюючи історичні процеси, оцінював як вияв невідворотної необхідності. Філософ зазначав, що «народи з необхідністю вступають у найжорстокіше протистояння, а події всесвітньої історії постають як діалектика окремих народних духів» на кшталт «всесвітнього суду», у якому на кожному окремому етапі «правим» виявляється тільки один народ»¹¹.

Перехід впродовж XVII-XIX ст. розвинених країн західної цивілізації до системного використання ринкових важелів – за усієї модифікації на практиці ліберальних засад – відбувався внаслідок трансформації природи і структури політичної влади, появи нових правових інституційних норм (Декларація Незалежності США, Декларація прав людини і громадянина (1793 р), Громадянський кодекс Наполеона (1804 р.), які забезпечували незворотність цих процесів.

Безперечно, що індустріалізація в Російській імперії була відповідно на процеси, що відбувалися в Західній Європі. Рання реакція на них мала місце у XVII ст. за Петра I. Однак протягом ще кількох наступних століть розрив у рівні розвитку промисловості між Західною Європою і Росією продовжував збільшуватися. Лише у 1830-1860 рр. почалася капіталістична індустріалізація країни, яка продовжилася в подальшому, особливо інтенсивно – з 1890-х рр. Як тоді, так і пізніше, в роки радянської індустріалізації, Росія перебувала в ролі «відстаючого бігуна», намагаючись наздогнати країни Заходу.

До ліберальних реформ 60-х рр. XIX ст. російське суспільство залишалося аграрно-традиційним. Не вдаючись до розлогої характеристики соціально-політичних і ментальних чинників, які гальмували модернізацію російського суспільства, відзначимо лише один момент, на який звертають увагу західні історики, а саме на *не вкорінення* римського поняття власності, запізніле визнання приватної власності на землю (наприкінці ХУІІІ ст.)¹². Непорушність приватної власності урядові кола стали публічно захищати з другої половини XIX ст., коли вона стала трактуватися як рятівник від революційної анархії, противага поширенню революційних ідей.

Історія свідчить, що приватна власність є необхідною однак недостатньою передумовою свободи. Так само, як у країнах континентальної Європи наслідувального капіталізму, у Росії вимагалися відмінні від англійського класичного лібералізму

ідеології. Попри те, що тут «читали Адама Сміта», французьких просвітників і соціологів, єдина національна концепція лібералізму не склалася. Спочатку лібералізм на російському суспільно-політичному ґрунті мав просвітницький, переважно університетський характер. За два десятиліття до ліберальних реформ другої половини XIX ст. розгорнулася дискусія між західниками і слов'янофілами у центрі якої було питання вибору шляхів суспільного розвитку. На відміну від слов'янофілів, західники заперечували виключно самотутній шлях розвитку країни, а її характерні особливості пояснювали відсталістю, що склалася історично. Соціально-політична програма західників була ліберальною. Вони критикували самодержавний лад Росії, цензурний гніт, захищали основні цінності лібералізму: свободу слова, друку, незалежність особистості, гласне судочинство. Єдиною силою, здатною реалізувати ліберальну програму у Росії вважали державу. Покоління теоретиків-західників після реформ заступили ліберали-земці. На рубежі XIX-XX ст. на концептуальному рівні їм протистояли, з одного боку, представники релігійно-філософського ренесансу (С. Булгаков, В. Соловйов, М. Бердяєв, брати Требецькі), з іншого, марксист-ленінці. Політика реформаторів С. Вітте та П. Столипін, не маючи достатнього сприяння з боку уряду і консолідованої підтримки різних суспільних станів і верств, зазнала поразки. Кадети, як ліберальна партія, не мали визнання у середовищі великої буржуазії і контактів з нею. За відсутності спільної платформи і взаємодії між різними групами і діями «демократичного табору» російський лібералізм виявився розколотим на кілька напрямів, які протистояли один одному. У специфічних соціально-політичних умовах Росії найбільш впливовою ідеологією капіталістичної модернізації став марксизм (Г. Плеханов, В. Ленін та ін.). Отже не лібералізм, а принципово протилежна йому ідеологія, виступила у Росії пропагандистом капіталістичного шляху розвитку. Однак відомо, що через призму марксизму в капіталізмі акцентувалися перш за все його негативні риси і тенденції, які, за революційною ідеологією, неминуче мали привести до його руйнації. Тому не економічна свобода, не механізм вироблення матеріальних цінностей, а принцип рівності і зрівняльного розподілу благ знаходилися у центрі уваги радикальної російської інтелігенції.

Сучасний спеціаліст у галузі соціальних інновацій, розглядаючи питання державного регулювання економікою у контексті історії глобального капіталізму стверджує, що «насправді замість чистого капіталізму існують заплутані і фрагментарні гібриди». На його думку, скрізь, де зберігається державна власність функціонують капіталістичні держави-гібриди, тобто суспільства з обмеженими зонами капіталізму. Лише Англія і США є виключенням, констатує автор, а не правилом того що можна назвати органічним розвитком капіталізму, коли капіталістичне життя стихійно виникає з первинного соціального бульйону. В решті світу нову еко-

номіку доводилося отримувати за допомогою генної інженерії, штучно вирощувати як відповідь на зовнішні виклики так і внутрішні перешкоди і гальма з боку старих режимів і аристократії, націлених на збереження своєї влади¹³.

Досвід успішних країн показує, що у всіх випадках інституційні фактори, національні особливості, ідеологічні мотиви інтегровані в економічне середовище. В умовах традиційного суспільства поведінка людини регулювалася в основному стихійними економічними силами і традиціями, а не прямим тиском з боку соціальних інститутів. Дослідники середини ХХ ст. одностайно відзначали, що кумулятивний процес індустріалізації, урбанізації, підвищення рівня освіти і політичної мобілізації відбувався у парі з лібералізацією і демократизацією суспільств. З того часу світ змінився і сьогодні банальних формул лібералізму на кшталт «вічний мир через світову торгівлю», «ринок як автоматичний регулятор» не здатні забезпечити суспільний баланс. До того ж специфічна особливість лібералізму як системи поглядів на функціонування сучасних метасистем полягає в наявності суттєвих відхилень в трактуванні ученими, політиками, бізнесом, громадянським суспільством самої природи, інституціональної структури і меж свободи.

В Україні прихильники лібералізму в економічній теорії та політичній практиці віддають перевагу саме і тільки економічній свободі, що по-перше звужує можливості пошуку сучасних мотиваційних важелів економічного розвитку, а отже і росту добробуту, а по-друге веде до відмови пошуку шляхів реалізації важливої цілі вільного ліберального суспільства – забезпечення умов для саморозвитку людини, оскільки таке завдання, на їх думку, виходить за межі інтересів економічного розвитку. Однак відомо, що будь яка – економічна, культурна чи політична – сфера не може бути адекватно з'ясована і засвоєна сама з себе, поза універсального онтологічного і гносеологічного контексту, субстрат якого творить всесвітня історія.

¹Голдстоун Дж. Почему Европа? Возвышение Запада в мировой истории, 1500-1850 / пер. с англ.

М. Рудакова; под ред. И. Чубарова. – М.: Изд-во Ин-та Гайдара, 2014; Норт Д., Уоллис Д., Вангайт Б. Насилие и социальные порядки. Концептуальные рамки для интерпретации письменной истории человечества / пер. с англ. М.: Изд. Ин-та Гайдара, 2011; Хелпман Э. Загадка экономического роста / пер. с англ. – М.: Изд. – Ин-та Гайдара, 2011.

²Норт Д. Понимание процесса экономических изменений / пер. с англ. К. Мартынова, Н. Эдельмана. – М.: Изд. дом Гос. ун-та Высшей школы экономики, 2010. – С. 191–192; 204–209.

³Бродель Ф. Материальная цивилизация, экономика и капитализм. XV – XVIII вв. – Т.1: Структура повседневности: возможное и невозможное. – М.: Прогресс, 1896.

⁴Поланьи К. Великая трансформация: политические и экономические истоки нашего времени / пер. с англ. – СПб: Алетейя, 2002. – С. 82–101.

⁵Баталов С. Американская политическая мысль XX века. – М.: Прогресс: Традиция, 2014. – С. 79.

⁶Мусихин Г. Очерки теории идеологий. – М.: Изд. Дом Высшей школы экономики, 2013. – С. 198.

⁷Малган Дж. Саранча и пчела: Хищники и творцы в капитализме будущего / пер. с англ. И. Кушнаревой. – М.: Изд-во Института Гайдара, 2014. – С. 69; 79–80.

⁸Мокир Дж. Рычаг богатства. Технологическая креативность и экономический прогресс / пер. с англ. Н. Эдельмана. – М.: Изд-во Института Гайдара, 2014. – С. 414–415.

⁹Зомбарт В. Буржуа. Евреи и хозяйственная жизнь / Перевод с нем. – М.: Айрис-пресс, 2004. – С. 145.

¹⁰Там само. – С. 144.

¹¹Кузнецов В. Немецкая классическая философия. – М.: Мысль, 1978. – С. 381.

¹²Пайпс Р. Собственность и свобода / пер с англ. яз. – М.: Московская школа политических исследований, 2008. – С. 211.

¹³Малган Дж. Вказ. праця. – С. 69.

УДК: 327(477+(470+571):061.1 НАТО

© Larysa Kovryk-Tokar
© Mykhailo Pavliuk
(m. Chernivtsi)

UKRAINE-RUSSIA-NATO RELATIONS IN SECURITY CONTEXT ON POST-SOVIET REGION (PART I. FROM THE BEGINNING OF 1990s TILL MIDDLE 2000s)

The article is devoted to main aspect of cooperation between Russia, Ukraine and NATO in political, humanitarian and economic sphere. Authors prove that relations in this triangle are especially interested due to several points: post-soviet region has special geopolitical and geoeconomical importance as for NATO and EU members as for Russia federation; in this very region active rivalry between old (OSDE, NATO) and new (CSTO, SCO) political, security and military re-

gional structures take place aimed to fill up security vacuum; finally, the position and choice of Ukraine has important and dramatic influence towards stable and mutual dialogue between European states and Russian federation. The article also includes brief chronology on Ukraine-NATO relations from 1990-s through distinctive partnership and accession talks in 2005-2010. Main aspects of Russia and NATO dialogue are exam-